

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.64:502

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v043.2023.26>**А. С. Лобанова**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3852-2675>*доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри соціології та масових комунікацій
Криворізького державного педагогічного університету***О. М. Бондар**ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-6903-0622>*аспірант кафедри соціології та масових комунікацій
Криворізького державного педагогічного університету***ІНВАЙРОНМЕНТАЛЬНА І (АБО) ЕКОЛОГІЧНА СВІДОМІСТЬ: ДЕМАРКАЦІЯ КОНЦЕПТІВ**

Постановка проблеми. Зміни, які відбуваються у сучасному світі, нерідко вкрай важко піддаються людському усвідомленню, оскільки іноді вони здійснюються поза людським втручанням і/або утаємничено певними соціальними акторами. Так, наприклад, сталося з розповсюдженням пандемії Covid-19, суперечки навколо походження і розповсюдження якої так і не закінчуються упродовж чотирьох років. Між тим негативний вплив цього глобального явища тією чи іншою мірою відчули практично усі жителі планети, так і не зрозумівши кому і навіщо потрібно було «вирощувати» та розповсюджувати світом коронавірус, який змінив життєвий порядок як цілих країн, великих спільнот, так і малих груп, конкретних індивідів.

Інша глобальна подія – повномасштабне вторгнення російських військ на територію суверенної держави України (24 лютого 2022 року), яка набула світового характеру, оскільки об'єднала велику кількість країн у підтримці українського народу і допомогла йому у захисті своєї держави, територіальної цілісності і повноцінного права залишатися суб'єктом світового правопорядку. Російсько-українська війна висвітлила темні прогалини у свідомості російського авторитарного суспільства і, навпаки, розкрила нові грані свідомості українців та їх друзів і партнерів, для яких світовий правопорядок і правові цінності є досягненням людства. Також значно підвищився рівень інвайронментальних потенційних ризиків, таких як хімічні, бактеріальні, ядерні, що носять екзистенційний характер не тільки для українців як нації, а й усього живого за межами України. Спільним у цих двох планетарних подіях є те, що вони суттєво вплинули на суспільну свідомість, змінили її структуру, виокремили і посилили прояви її різновидів, одним з яких є екологічна свідо-

мість. У наукових колах і в публіцистиці почали часто використовувати такі поняття як: екологія моралі, екологія думки, екологія права, екологія поведінки, екологія діяльності, екологічна відповідальність, які пов'язані з *екологічною*, або *інвайронментальною свідомістю*. І якщо у зарубіжній науковій літературі, як правило, використовується поняття «інвайронментальна свідомість», то українські науковці віддають перевагу поняттю «екологічна свідомість», оскільки воно є більш уживаним і більш дослідженим з точки зору наукових підходів.

Між тим, інтеграція українських науковців до сучасного світового соціологічного дискурсу, потребує використання адекватного використання категоріально-поняттєвого апарату, зокрема в соціології інвайронменталізму. А відтак існує актуальна проблема – визначення змісту концептів «екологічна» й «інвайронментальна» свідомість, уточнення спільних і відмінних їх ознак, властивостей і наукових контекстів їх застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Дослідженню екологічних проблем українські науковці приділяють достатньо уваги, зосереджуючись насамперед на питаннях формування екологічної культури, екологічної поведінки, раціонального використання природних ресурсів, реалізації доктрини сталого розвитку, збереження довкілля в умовах російсько-української війни. Виховання екологічної культури і свідомості підлітків і молоді аналізується у працях О. М. Варго, О. Дідкової, З. Жофчака, Т. М. Кулік, А. Львочкиної, О. О. Максименко, О. С. Мамешіної, В. О. Скребця, Л. Ткачук та інших [1; 2; 4; 6; 9; 10; 11; 21]. Українські соціологи О. Г. Стегній, О. О. Мусієздов, Д. О. Лісовенко, А. С. Лобанова, В. В. Каритка зосереджують увагу на проблемах

розвитку соціології довкілля, ресурсної заощадливості, реалізації сталого розвитку у промислових регіонах, особливостях формування екологічної відповідальності молодих підприємців в умовах криз та військових конфліктів [5; 7; 8; 12; 15; 16; 17; 18]. Якщо проблематика екологічної свідомості присутня у дослідженнях українських соціологів [1; 20; 21; 22], то тематика інвайронменталізму практично відсутня. Між тим зарубіжні науковці у своїх дослідженнях акцентують увагу не стільки на економічній, скільки на інвайронментальній свідомості.

Однак термін «інвайронментальна свідомість» не імплементавався у вітчизняний науковий дискурс і не увійшов у коло загальновизнаних та широко використовуваних понять у вітчизняній соціологічній науці, хоча в зарубіжній інвайронментальній соціології, психології, філософії, економіці та інших науках це поняття є досить поширеним. Аналіз інвайронментальної свідомості об'єднує дослідників з різних регіонів планети, зокрема Сполучених Штатів Америки, Нідерландів, Німеччини, Індії та Австралії. Отже, наукова проблема, яка полягає у відсутності інтерпретативних пояснень щодо відмінностей між поняттями «екологічна» та «інвайронментальна» свідомість у соціологічній науці, що призводить до їхнього часткового або повного ототожнення, потребує свого вирішення.

Тому метою даної наукової роботи є з'ясування змісту екологічної та інвайронментальної свідомості, а також визначення демаркаційної лінії між контекстами їх використання у наукових текстах. Для досягнення мети необхідно вирішити наступні завдання: *по-перше*, уточнити зміст та функціональне призначення понять «свідомість», «екологічна свідомість», «інвайронментальна свідомість», *по-друге*, з'ясувати подібності і розбіжності понять «екологічна» та «інвайронментальна свідомість» і, *по-третє*, з'ясувати наукові контексти, в яких доцільно використовувати той чи інший концепт.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «суспільна свідомість» з'явився у методології історичного матеріалізму К. Маркса і до нього практично не вживався. Відповідно до марксистського підходу, поняття «суспільна свідомість» невіддільна від поняття «суспільне буття» і означає духовну сторону історичного процесу. Натомість «суспільне буття» означає «природно-історичний процес, де природні умови перетворюються в суспільні, історичні умови виробництва, що існують незалежно від суспільної свідомості і визначають все людське» [19, с. 619]. Специфічність суспільної свідомості та суспільного буття полягає у їх соціально-історичній взаємозалежності, взаємообумовленості, взаємозв'язку, взаємовизначеності. Тобто немає сенсу розглядати

суспільну свідомість безвідносно до суспільного буття. Як підкреслюють філософи, «онтологічне потрактування суспільної свідомості передбачає постановку питання про необхідність і можливість усвідомленості в процесі буття, дистанціювання *суб'єкта й об'єкта* пізнання»... так як «буття, за Гайдеггером, було і залишається головним предметом думки, оскільки саме питання про буття найбільш важливе для людської істоти...» [19, с. 619]. Довгий час у науковому середовищі існували суперечки стосовно визнання факту існування суспільної свідомості. Основою суперечок було питання про те, чи є суспільство або спільнота мислячим суб'єктом? Крапку у цих суперечностях поставив польський соціолог П. Штомпка, зазначивши, що говорити про суспільну чи групову свідомість можна лише тоді, коли ідеї окремих особистостей поділяють, приймають та схвалюють інші, засвоюють їх як зразки, що підносять їх над окремими людьми, стають «схемами мислення, які у свою чергу починають впливати на мислення індивідів» [34, с. 295–296]. Суспільна свідомість, як зазначає П. Штомпка, кристалізується та виявляється у таких формах, як: *буденна свідомість*, або здоровий глузд, тобто розповсюджені у групі спонтанних, інтуїтивних суджень та уявлень; *ідеї та уявлення про надприродний, потойбічний світ та загробне життя*, які широко розповсюджені у кожному суспільстві; *ідеології* – такі системи ідей, які створюють обґрунтування, забезпечують легітимність, підтримку будь-яких приватних інтересів або стверджують групову ідентичність [34, с. 299]. Отже, *суспільна свідомість* – це сукупність ідей, цінностей, уявлень, що є спільними для певних соціальних груп або для суспільства в цілому. Вона формується під впливом об'єктивних процесів розвитку суспільства, є програмою, що керує діяльністю суспільства, основою духовного виробництва і самоцінним духовним життям.

Українська дослідниця Т. Руденко вважає, що існують такі рівні суспільної свідомості, як: буденна (емпіричні знання про об'єктивні процеси, погляди, настрої, традиції, почуття, волю); теоретична (певна система поглядів, щодо сутності явищ об'єктивної дійсності, закономірностей їхнього розвитку та функціонування), ідеологія і суспільна психологія. А відтак суспільна свідомість є реалізацією теоретичного знання у практичній діяльності [14]. Однак з дослідницею можна погодитися лише частково, тому що суспільна свідомість може існувати у вигляді ідей, переконань, які не завжди реалізуються, а іноді і зовсім не реалізуються у практичній площині, залишаючись таким собі надіндивідуальним феноменом, який існує виключно у наукових обґрунтуваннях чи політичних або журналістських меседжах. Між тим, у практичній

площині, реалізуються форми суспільної свідомості, до яких науковці відносять: політичну, економічну, моральну, релігійну, екологічну, правову та інші [20].

Оскільки предметом нашого дослідження є екологічна та інвайронментальна свідомість, то розглянемо докладніше їх сутність та зміст. Досить тривалий час у науковій спільноті слова *екологічний та інвайронментальний* вживалися синонімами, тому в українській науці нерідко зустрічаються словосполучення «інвайронментальний менеджмент» або «екологічний менеджмент», «інвайронментальні ризики» або «екологічні ризики». Виникає питання: чи насправді між цими словами можна ставити сполучник «або» чи все ж таки треба ставити сполучник «і»? У деяких наукових колах розрізнення цих понять здійснюють досить поверхнево, пояснюючи його географічною детермінантою, наприклад, у певних регіонах термін «екологічний» є більш поширеним, тоді як в інших надають перевагу «інвайронментальному». Наприклад, в Європі «екологічний» є більш популярним терміном, тоді як у Сполучених Штатах частіше використовується «інвайронментальний» [23; 28; 32]. З таким поясненням можна не погодитися, так як змістове наповнення цих понять детермінується не географічно, а здебільшого соціально та економічно. Наукова демаркація понять «екологічна» та «інвайронментальна» свідомість допоможе розібратися у більш глибокому їх потрактуванні, що сприятиме їх адекватному використанні при дослідженні екологічної поведінки людей та її мотивації.

Як зазначено в енциклопедії сучасної України, екологічна свідомість – це «одне з ключових понять екологічної психології, що означає вищий рівень психічного відображення природного, штучного, соціального середовища та внутрішнього світу людини, саморегуляцію даного відображення та усвідомлення місця і ролі людини у реальному світі» [3]. Засновуючись на цьому визначенні, стає зрозумілим, що екологічна свідомість – це сукупність чи система екологічних уявлень соціального суб'єкта (людини, групи, спільноти, суспільства), яка свідчить про його ставлення перш за все до природного середовища. Як справедливо підкреслює А. С. Радей, екологічна свідомість та її трансформація пов'язана з формуванням екологічного знання, що складається з чуттєво-емоційних та раціональних компонентів, спирається на традиційне та інноваційне знання, яке за своїм змістом включає в себе не тільки природничо-наукове, а й філософське осмислення природних процесів, взаємодії природи та суспільства [13].

Звісно, що екологічне знання формує екологічну культуру, яка на думку А. С. Радея, є органічною, невід'ємною частиною культури і представляє собою «особливу сферу життєдіяльності

людей, що характеризує своєрідність їх взаємодії з природою і систему діалектично взаємозв'язаних елементів, що включає: екологічні стосунки, екологічну діяльність та екологічну свідомість» [13].

Погоджуючись з науковцем, варто додати, що екологічна культура породжує і екологічну відповідальність [22; 29]. Як справедливо зазначає В. В. Каритка, екологічна відповідальність як «особистісна риса і соціальний ресурс є важливим чинником і детермінантою формування екологічної культури і одночасно її діяльнісним проявом і результатом» [4]. А рівень екологічної культури визначається рівнем екологічної свідомості, яка виявляється у ціннісно-раціональному ставленні до природних багатств, розумному їх використанні. Ґрунтовне дослідження системно-динамічних особливостей розвитку екологічної свідомості провела у своїй дисертаційній роботі Т. М. Кулик, довівши, що екологічна свідомість – це «психічне відображення природного середовища, побудова картини світу природи та на цій основі взаємодія людини й природи», а її структура включає «сукупність чуттєвої тканини, значення і смисли, соціально-психологічні характеристики функціонування, специфіку масової та індивідуальної екологічної свідомості» [6, с. 7]. В контексті дослідження інвайронментальної свідомості доцільно згадати працю відомого українського соціолога О. Г. Стегнія «Теоретичні витоки та особливості інституціоналізації соціології довкілля», в якій він вперше у вітчизняній економічній соціології ще у 2009 році поставив питання про важливість перегляду соціально-економічних і природних умов, в яких «...економізм відрізняється оптимізмом і пропозицією розв'язання екологічних негараздів без реформування соціальних відносин» [17, с. 27]. Вочевидь економізм, який мав на увазі учений, пов'язується з потребою переформатування соціально-економічних відносин за умови нового типу інвайронментальної свідомості, яка спонукатиме до ефективної та зваженої політики регулювання, створення нових екологічних товарів, що сприятиме підвищенню рівня обізнаності споживачів та прийняття важливих правових рішень з метою зменшення навантаження на природні ресурси на шляху до сталого розвитку.

Згідно з онлайн-словником Merriam-Webster, термін «еко-свідомий» був вперше використаний у 1972 році і означає «той, хто проявляє турботу про навколишнє середовище» [31]. Однак з розвитком інвайронментальної парадигми більшої популярності набув термін «інвайронментально свідомий». Одним із перших, хто обґрунтував поняття «інвайронментальна свідомість» був М. Бух, який у своїй праці «Інвайронментальна свідомість: урбаністичне планування (Трактати на часи)» (Environmental Consciousness and Urban Planning (Tracts for the Times) у 1993 році визначив інвай-

ронментальну свідомість як «усвідомлення навколишнього середовища та його проблем, а також готовність діяти таким чином, щоб зберігати та покращувати його» [26]. Він переконаний у тому, що інвайронментальна свідомість – це не лише питання особистих установок та цінностей, але й колективної дії та соціальної зміни, що пов'язані з необхідністю міського планування, яке було б чутливим до екологічних, соціальних та культурних аспектів середовища та передбачало участь людей, які в ньому живуть. Розглядаючи інвайронментальну свідомість як чинник досягнення сталого розвитку та покращення якості життя у міських районах, М. Бух пропонує деякі заходи для її формування, а саме: удосконалення екологічної освіти, проведення громадських інформаційних кампаній, створення зелених зон, управління відходами та енергозбереження.

Американський соціальний психолог Л. Зелезні пов'язує інвайронментальну свідомість з психологічними особливостями людини і визначає її як «конкретний психологічний фактор, пов'язаний зі схильністю особи брати участь у екологічно-дружніх поведінкових виявах» [35, с. 365–371]. Л. Зелезні акцентує увагу на тій функції інвайронментальної свідомості, яка пов'язана із ступенем усвідомленості людиною того, як її вчинки та рішення можуть впливати на природу: чим краще особа розуміє, що її вчинки можуть мати негативні наслідки для природи та здоров'я людей, тим більша ймовірність того, що вона буде, навпаки, вчиняти екологічно-дружні дії. Для високого рівня розвитку інвайронментальної свідомості особистості та її реалізації у корисних для середовища діях, необхідне підкріплення певними соціальними трансформаціями (зокрема перехід від конс'юмерської моделі суспільства до нової – до сих пір ще не визначеної, але головною особливістю якої можуть стати нові системи соціальних установок та цінностей, перегляд споживацьких оніоматичних звичок, де людина споживає стільки природних благ скільки їй потрібно, а не впадає у неконтрольований потяг до споживання, який здійснює екологічний пресинг на оточуюче середовище [35, с. 365–371].

Іспанські науковці М. Санчес і Р. Лафуенте у своїй праці «Визначення і виміри інвайронментальної свідомості» (*Defining and measuring of environmental consciousness*) лише частково погоджуються з визначенням концепта інвайронментальної свідомості у потрактуванні Л. Зелезні, при цьому автори розглядають поняття через мультимірність (multidimensional) і поведінково-орієнтований підхід (pro-environmental behavior), що більш детально розкриває природу цього феномену. Відштовхуючись від багатовимірного та поведінково-орієнтованого визначення інвайронментальної свідомості, яке, крім того, що «вра-

ховує різні типи просоціальної поведінки щодо навколишнього середовища, включає інші фактори або психологічні конструкти, які звичайно пов'язані з ними: вірування, цінності, настанови, знання та інші», автори визначають «інвайронментальну свідомість як еквівалент того, що можна вважати настановною (або психологічною) складовою проінвайронментальної поведінки» [33].

З аналітичної точки зору, інвайронментально свідомою особою або прихильником просоціальної поведінки щодо навколишнього середовища – це той, хто займається широким спектром просоціальних дій щодо навколишнього середовища, а також має певні цінності та настанови, які різні теорії пов'язують з таким типом поведінки. Автори розробили чотири виміри інвайронментальної свідомості: (1) афективний (загальні уявлення і цінності), (2) когнітивний (інформація і знання), (3) розпорядний (особисте відношення) та (4) активний (проінвайронментальна поведінка). Таким чином, М. Санчес і Р. Лафуенте розуміння сутності інвайронментальної свідомості пов'язують з соціально-орієнтованою або просоціальною поведінкою.

К. Магарадж Кумарі, індійська науковиця, стверджує, що формування інвайронментальної свідомості є «головним у «зміні погляду» суспільства в цілому та його членів на сприйняття Землі не як ресурсу, що підлягає експлуатації, а як об'єкту, що потребує відновлення шляхом власного досвіду та освіти» [30]. Вочевидь, що ця позиція ґрунтується на пріоритеті сталого розвитку, в основі якого лежить розуміння Землі як цінності, що потребує її збереження шляхом пошуку нових підходів, зокрема всебічного заощадження ресурсів і розумного їх використання [7].

Проблему інвайронментальної свідомості розглядає також британський філософ М. Бонет, який у своїй праці «Інвайронментальна свідомість, сталість та характер філософії освіти» посередником між свідомістю і навколишнім середовищем вважає освіту, яка «нерозривно пов'язана з індивідуальним буттям у світі та неминуче є інвайронментальною. Це гарантується захоплюючою природою свідомості» [24]. Природу М. Бонет розглядає як «самородну», епістемологічно загадкову, яка має власну нормативність, агентність та внутрішню цінність. Саме тому взаємодія з природою надає свідомості можливість «виходу за межі самої себе, надихатися і оновлюватися, а також отримувати стандарти, що не мають антропогенного походження, у вигляді натяків на те, що є належним, а що – ні» [24]. Вочевидь можна погодитися з вченим, що тільки освіта може надати першоджерельні знання про природу та цінності, що є основними для орієнтації людського буття. Розглядаючи альтернативні способи розуміння екологічної ситуації в світі, М. Бонет заперечує погляд на природу як ресурс

для людини, а стверджує, що потрібно повернутися до мислення, яке виражає інше відношення з природою, а саме таке, що відзначає «іншість природи та гармонію з її внутрішньою цілісністю, агентністю, нормативністю та цінністю» [25].

В контексті *«постекзуберантної соціології»*, одного з напрямів інвайроментальної соціології, досліджує інвайронментальну свідомість американський дослідник Р. Данлап. Саме він першим увів у науковий обіг термін *«постекзуберантна соціологія»*, предметом дослідження якої є вивчення ідеї необмеженого зростання та розширення на користь більш екологічно стійкого підходу, що базуватиметься на формуванні нової свідомості, яка підкреслює важливість розуміння взаємодій між суспільством та природою, а також необхідністю включення екологічних аспектів до соціологічних аналізів. Однією з найдовших і широко поширених ліній досліджень екологізму (або екологічної стурбованості) є запропонована у 1978 році Р. Данлапом (1978) шкала нової екологічної парадигми (NEP), яка спочатку включала 15 тверджень для виявлення рівня інвайроментальної стурбованості серед різних соціальних груп. Сьогодні цей опитувальник можна вважати піонерським у дослідженні рівня інвайроментальної свідомості [27].

Отже, аналітичне осмислення змісту концептів «екологічна» і «інвайронментальна свідомість», свідчить, що вони мають наступні спільні ознаки: а) використовуються науковцями для дослідження взаємодій людей з іншими живими організмами та фізичним середовищем, в якому вони існують; б) відображають характер впливу людської діяльності на природне середовище, зокрема аналіз змін клімату, втрати біорізноманіття, забруднення довкілля та інші аспекти, які можуть становити загрозу екологічній рівновазі та здоров'ю планети; в) змістом обох понять є стратегії та підходи до збереження природних ресурсів, збалансованого використання земель та ефективного управління природними екосистемами, зокрема розробка стандартів екологічної безпеки, здійснення екологічних оцінок та планування сталого розвитку; г) відображають більш широкий інтерес до природних систем, в яких ми живемо, і прагнення зберегти їх для майбутніх поколінь, що вимагає взаємодії між різними науками, громадськими організаціями та урядовими структурами; д) використовуються для опису контрверсійних процесів, пов'язаних з розбіжностями у наукових поглядах науковців щодо шляхів вирішення екологічних проблем як в регіональному, так і в глобальному масштабах.

Таким чином, концепти «екологічна» та «інвайронментальна» свідомість змістовно дуже подібні між собою і використовуються для вира-

ження шляхів, напрямів, методів та ідей, пов'язаних з охороною природного середовища та сталим розвитком. Між тим ці поняття мають і дещо відмінні конотації. Якщо поняття «екологічна свідомість» пов'язується з розумінням людини характеру взаємин живих організмів з довкіллям, що охоплює екосистему, включаючи взаємодії між рослинами, тваринами та їх фізичним оточенням, то «інвайронментальна свідомість» є більш широким концептом, який охоплює усвідомлення людиною взаємодії не тільки живих істот з природою, але й з тим, що створено людиною, завдяки природним ресурсам (вода, повітря, корисні копалини тощо), включаючи як живі, так і створені людиною процеси, наприклад штучний інтелект. Тобто ключовим атрибутом екологічної свідомості є біо- та/або природоцентризм, а інвайронментальної – світоцентризм, завдяки чому люди усвідомлюють відповідальність (і особисту, і групову, і соціальну) за світ загалом і за ті глобальні процеси, що відбуваються у ньому, які можуть бути спричинені до руйнації природного і штучно створеного середовища.

Висновки і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Таким чином екологічна та інвайроментальна (environmental) свідомість – це два концепти, що пов'язані з інвайронментальною соціологією і базуються на основних принципах інвайроменталізму. За своїм змістом і функціональним призначенням вони є дуже подібними, однак не тотожними, і тому вони не виключають один одного з наукового лексикону, а навпаки – доповнюють, розширюючи контексти їх використання.

Екологічну свідомість більшість дослідників розуміють як здатність людини психічно усвідомлювати природу та характер взаємодії з нею, яка ґрунтується на екологічних знаннях, формується завдяки екологічній культурі і породжує екологічну відповідальність. Тобто екологічна свідомість стосується розуміння та усвідомлення впливу людей на навколишнє середовище та потенційних наслідків цього впливу. Вона охоплює розуміння екологічних систем, біорізноманіття, ресурсів, кліматичних змін, забруднення та інших аспектів природи. Екологічна свідомість сприяє усвідомленню необхідності бережливого ставлення до природи, здоров'я планети та відповідальності за майбутні покоління.

Інвайроментальна свідомість, яку часто називають також *«зеленою свідомістю»* або *«еко-знанням»*, фокусується більше на усвідомленні людиною особистісної відповідальності за свою споживчу поведінку, особистісних чи групових цінностях та пріоритетах щодо використання ресурсів, необхідності продукування екологічно чистих товарів, енергоефективності, рециклінгу,

використанні вторинної сировини та інших аспектах, пов'язаних з їхнім повсякденним споживанням. Інвайронментальна свідомість заснована на ідеї, що усвідомлені індивідуальні вчинки та раціональні вибори людиною екологічних пріоритетів повинні внести позитивний внесок у збереження навколишнього середовища та ресурсів не тільки на мікро- чи мезо-, але й на глобальному рівні.

Отже, незважаючи на подібності змісту екологічної та інвайронментальної свідомості, демаркаційна лінія між цими концептами проходить, *по-перше*, по межі рівня усвідомленості людиною ціннісного виміру своєї особистісної ролі та наслідків своїх власних дій у взаємодії з довкіллям і, *по-друге*, по рівню розуміння особистісної відповідальності за ресурсозбереження не тільки локального місця проживання, але у регіональному та глобальному масштабі. Якщо екологічно свідомою людина на рівні своїх знань і досвіду прагне задовольнити свої потреби, не наносячи шкоди природі (фауні, флорі), то інвайронментально свідомою особистість свої знання і досвід збагачує високим рівнем ціннісного усвідомлення своїх взаємодій не тільки з природою, але з тим штучним світом, який створено, завдяки природним ресурсам і високим рівнем відповідальності за їх характері наслідки. Тобто інвайронментальна свідомість, на нашу думку, є більш багатограним концептом, ніж екологічна свідомість, оскільки ґрунтується на більш високому рівні ціннісного (морально-етичного) сприйняття людиною свого місця у природному середовищі і рівня особистісної відповідальності, який пов'язується не тільки з ощадливістю природних ресурсів для задоволення власних потреб, але й з розумінням наслідків своїх дій [7].

Тому перспективними є подальші дослідження трансформації змісту інвайронментальної свідомості в умовах російської агресії для розуміння та пошуку ефективних шляхів ліквідації тих екологічних збитків, які негативно впливають на життя не тільки теперішнього, але майбутнього покоління.

Література

1. Варго О. М. Екологічна свідомість як умова становлення екологічного суспільства : автореф. дис. ... канд. філософ. Наук : 09.00.03. Харків, 2006. 17 с.
2. Жофчак З. З. Важливість формування екологічної культури дитини, її гармонійних відносин з природою в умовах навчально-виховного комплексу культурологічного спрямування : доп. на Всеукр. конф. «Екологічна освіта і виховання: досвід та перспективи». URL : <http://www.ecoleague.net/34903999-235.html> (дата звернення 12.08.2023).
3. Карамушка В. І. Екологічна свідомість. *Енциклопедія Сучасної України* / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2009. URL: <https://esu.com.ua/article-18684> (дата звернення 23.09.2023).
4. Каритка В. В. Екологічна відповідальність молоді як детермінанта сталого розвитку промислових регіонів: соціологічний вимір (на прикладі Дніпропетровської області) : дис. ... доктора PhD спеціальність 054 Соціологія. Кривий Ріг, 2022. С. 115. URL: <https://drive.google.com/file/d/1NaefC5aKdTI0AYe1Jb0iMcOff5wfQzPu/view> (дата звернення 23.09.2023).
5. Каритка В. В. Екологічна відповідальність у дискурсі сучасних наукових підходів і чинників формування. *Інформаційне суспільство і Природа у фокусі соціологічної аналітики* : колективна монографія / за наук. ред. А. Лобанової, Л. Калашнікової, І. Грабовець. Київ : «Каравела», 2023. С. 79-103.
6. Кулик Т. М. Системно-динамічні особливості розвитку екологічної свідомості студентів : дис. ... канд. психол. наук / Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2013. 154 с. 169. URL: https://theses.ua.edu.ua/DATA/41/Кулик_dis.pdf (дата звернення 23.09.2023).
7. Лобанова А. С., Кузіор А. Ресурсна ощадливість як інструментальна цінність інформаційного суспільства. *Інформаційне суспільство і Природа у фокусі соціологічної аналітики* : колективна монографія / за наук. ред. А. Лобанової, Л. Калашнікової, І. Грабовець. Київ : «Каравела», 2023. С. 48-78.
8. Лобанова А. С. Кузіор О., Каритка В. В. Патерни екологічної поведінки молоді в промислових містах та їх реконфігурація в умовах інформаційного суспільства (на прикладі Кривого Рогу). *Соціальні технології: Актуальні проблеми теорії та практики*. Запоріжжя : Класичний приватний університет. 2020. № 87(1). С. 118-129.
9. Львовичкіна А. М. Основи екологічної психології : навч. посіб. К. : МАУП, 2004. 136 с.
10. Максименко О. О. Екологічна свідомість: підходи до визначення та класифікації. *Актуальні проблеми психології*. Т. 7, вип. 15. С. 201-205. URL: http://ecopsy.com.ua/data/zbirki/2008_15/sb15_52.pdf (дата звернення 15.08.2023).
11. Мамешина О. С. Психологічні умови розвитку екологічної свідомості старшокласників у системі позашкільної освіти : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 19.00.07. Київ, 2004. 25 с.
12. Мусієздов О. О., Лісовенко Д. О. Особливості екологічної свідомості населення України. Людина та довкілля. *Проблеми неоекології*. 2015. № 1-2. С. 129-133.
13. Радей А. С. Екологічна свідомість і культура: теоретико-методологічний аспект. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка* : збірник наукових праць. 2008. № 3(24). С. 74-78. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/8812> (дата звернення 23.09.2023)
14. Руденко Т. П. Суспільна свідомість як реалізація теоретичного знання у практичній діяльності. *Філософські науки*. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/30226/1/Rudenko_Suspilna%20svidomist.pdf (дата звернення 21.09.2023)
15. Скребець В. О. Екологічна психологія у віддалених наслідках екотехногенної катастрофи : монографія. Київ : ВД «Слово», 2004. 440 с.
16. Соціологічна рефлексія екологічної проблематики: проміжні результати 25-річного спостереження. *Український соціум*. 2016. № 3. С. 42-57.

17. Стегній О. Г. Теоретичні витoki та особливості інституціоналізації соціології довкілля. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2009. № 3. С. 17–45.
18. Стегній О. Г. Соціологічна рефлексія екологічної проблематики: проміжні результати 25-річного спостереження. *Український соціум*. 2016. № 3. С. 42–57.
19. Суспільне буття і суспільна свідомість. *Філософський енциклопедичний словник* / гол. ред. В.І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 744 с.
20. Сутність свідомості, її характерні риси, функції та структура URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-202.html> (дата звернення 26.08.2023).
21. Ткачук Л. Ф. Від екології довкілля – до екології душі : доп. на Всеук. конф. «Екологічна освіта і виховання: досвід та перспективи». URL: <http://www.ecoleague.net/34903999-235.html> (дата звернення 15.08.2023).
22. Екологічна культура особистості. З досвіду роботи закладів фахової передвищої освіти : метод. реком. НМЦ ВФПО. Київ, 2022. 207 с.
23. Ascough J. C., Maier H. R., Ravalico J. K., & Strudley M. W. (). Future research challenges for incorporation of uncertainty in environmental and ecological decision-making. *Ecological Modelling*. 2008. No 219(3–4). P. 383–399. URL: https://econpapers.repec.org/article/eeeecomod/v_3a219_3ay_3a2008_3ai_3a3_3ap_3a383-399.htm (дата звернення 26.09.2023).
24. Bonnett M. Environmental consciousness, sustainability, and the character of philosophy of education. *Studies in Philosophy and Education*. 2017. No 36(3). P. 333–347. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11217-016-9556-x> (дата звернення 03.10.2023).
25. Bonnett M. Environmental consciousness, nature, and the philosophy of education: some key themes. *Environmental Education Research*. 2023. No 29(6). P. 829–839. URL: https://www.researchgate.net/publication/313524442_Environmental_Consciousness_Sustainability_and_the_Character_of_Philosophy_of_Education (дата звернення 23.09.2023).
26. Buch M. N. Environmental consciousness and urban planning. 1993. No 2. Orient Blackswan. URL: https://books.google.com.ua/books?id=h66p0kof_gC&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (дата звернення 23.09.2023).
27. Dunlap R. E., VanLiere, K. D. (1978). The “new environmental paradigm”: A proposed measuring instrument and preliminary results. *Journal of Environmental Education*. 1978. No 9. P. 10–19. URL: https://www.researchgate.net/publication/279892834_Measuring_Endorsement_of_the_New_Ecological_Paradigm_A_Revised_NEP_Scale (дата звернення 23.08.2023).
28. Jorgensen S. E. Handbook of environmental and ecological modeling. *CRC Press*. Florida 2017. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=hGJ1Jm6txQEC&oi=fnd&pg=PA1&dq=Jorgensen+S.+E.+Handbook+of+environmental+and+ecological+modeling.+CRC+Press.2017.&ots=D4gi1Etmjb&sig=nXKojJRd7fCjvshTuvB_Q79cRU&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (дата звернення 10.10.2023).
29. Lobanova A., Karytka V. Environmental Responsibility as Factor in Sustainable Development of Industrial Resources (based on the example of Kryvyi Rih, Ukraine). *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Seria Organizacja i Zarządzanie*. Gliwice, 2019. Zeszyt 140. S. 185–196. URL: <http://organizacjaizarzadzanie.blogspot.com/2020/03/first-page-insert-table-of-contents.html> (дата звернення 15.09.2023).
30. Mathur V., Kumari, K. M. Environmental consciousness: an indicator of Higher Consciousness. *International Journal of Scientific and Research Publications*. 2013. No 3(8). P. 1–5. URL: https://www.researchgate.net/publication/355307133_Environmental_quality_awareness_green_trust_green_self-efficacy_and_environmental_attitude_in_influencing_green_purchase_behaviour (дата звернення 25.09.2023).
31. Merriam-Webster. (n.d.). Eco-conscious. In Merriam-Webster.com dictionary. Retrieved October 7.
32. 2023. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/eco-conscious> (дата звернення 19.09.2023).
33. Qian, S. S. Environmental and ecological statistics with R. *CRC press*. 2016. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.1201/9781315370262/environmental-ecological-statistics-song-qian> (дата звернення 12.10.2023).
34. Sánchez M. J., Lafuente R. Defining and measuring environmental consciousness. 2010. URL: https://www.researchgate.net/publication/46391844_Defining_and_measuring_environmental_consciousness
35. Sztompka P. *Socjologia. Analiza Społeczeństwa*. Kraków : Znak, 2006. 653 pp.
36. Zelezny L. C., Schultz P. W. Psychology of promoting environmentalism: Promoting environmentalism. *Journal of social issues*. 2000. No 56 (3). Pp. 365–371. URL: https://www.researchgate.net/publication/227686773_Psychology_of_Promoting_Environmentalism_Pro_moting_Environmentalism (дата звернення 13.10.2023).

Анотація

Лобанова А. С., Бондар О. М. Інвайронментальна і (або) екологічна свідомість: демаркація концептів. – Стаття.

У статті вирішується наукова проблема, яка полягає у відсутності інтерпретативних пояснень щодо відмінностей між поняттями «екологічна» та «інвайронментальна» свідомість у соціологічній науці, що призводить до їхнього часткового або повного отождолення. На основі аналітичного осмислення змісту понять «свідомість», «екологізм» та «інвайронменталізм», обґрунтовано сутність, зміст і функціональне призначення понять «інвайронментальна» та «екологічна» свідомість.

Доведено, що «інвайронментальна» і «екологічна» свідомість базуються на основних принципах інвайронменталізму і використовуються для вираження шляхів, напрямів, методів та ідей, пов'язаних із взаємодією та охороною природного середовища і сталим розвитком. Уточнено, що *екологічну свідомість* доцільно розглядати як здатність людини психічно усвідомлювати природу та характер взаємодії з нею, яка ґрунтується на екологічних знаннях, формується завдяки екологічній культурі і породжує екологічну відповідальність, а *інвайронментальну* – як усвідомлення індивідуальних учинків та здійснення раціональних виборів людиною таких екологічних

пріоритетів, які вносять позитивний внесок у збереження навколишнього середовища та ресурсів не тільки на мікро- чи мезо-, але й на глобальному рівні. Обґрунтовано, що екологічна та інвайронментальна свідомість за своїм змістом і функціональним призначенням є дуже подібними, однак не тотожними, і тому не виключають один одного з наукового лексикону, а навпаки – доповнюють. Якщо «екологічна свідомість» пов'язується з розумінням людини характеру взаємин живих організмів з екосистемою, то «інвайронментальна свідомість» є більш широким концептом, який характеризує здатність людини усвідомлювати цінність взаємодії не тільки з екосистемою, але й з речами, процесами, які створені штучно, завдяки раціональному використанню природних ресурсів. Визначається, що ключовим атрибутом «екологічної свідомості» є біо- та/або природоцентризм, а «інвайронментальної» – світоцентризм.

Презентовано наукову думку про те, що демаркаційна лінія між концептами «екологічна» та «інвайронментальна» свідомість проходить, *по-перше*, по межі рівня усвідомленості людиною ціннісного виміру своєї особистісної ролі та наслідків своїх власних дій у взаємодії з екосистемою і, *по-друге*, по рівню розуміння людиною особистісної відповідальності за ресурсозбереження не тільки у локальному вимірі життєзабезпечення, але й у регіональному та глобальному масштабах.

Ключові слова: свідомість, інвайронментальна свідомість, екологічна свідомість, природне середовище, потреби, цінності, знання, досвід, природні та штучно створені ресурси.

Summary

Lobanova A. S., Bondar O. M. Environmental and (or) environmental consciousness: demarcation of concepts. – Article.

The article solves a scientific problem that lies in the absence of interpretative explanations of the differences between the concepts of “environmental” and “environmental” consciousness in sociological science, which leads to their partial or complete identification. Based on an analytical understanding of the meaning of the concepts of “consciousness”, “ecology” and “environmentalism”, the essence, content and functional purpose of the concepts of “environmental” and “environmental” consciousness are substantiated.

It is proved that “environmental” and “environmental” consciousness are based on the basic principles of environmentalism and are used to express ways, directions, methods, and ideas related to the interaction and protection of the natural environment and sustainable development. It is clarified that it is advisable to consider environmental consciousness as the ability of a person to mentally realize nature and the nature of interaction with it, which is based on environmental knowledge, is formed thanks to environmental culture and generates environmental responsibility, and environmental – as awareness of individual actions and the implementation of rational choices by a person of such environmental priorities that make a positive contribution to the preservation of the environment and resources not only at the micro- or meso-, but also at the global level. It is substantiated that environmental and environmental consciousness in terms of content and functional purpose are very similar, but not identical, and therefore do not exclude each other from the scientific lexicon, but rather complement each other. If “environmental consciousness” is associated with a person’s understanding of the nature of the relationships of living organisms with an ecosystem, then “environmental consciousness” is a broader concept that characterizes a person’s ability to realize the value of interaction not only with an ecosystem, but also with things, processes that are created artificially, thanks to the rational use of natural resources. It is determined that the key attribute of “environmental consciousness” is bio- and/or nature-centrism, and “environmental” – world-centrism.

The scientific opinion is presented that the demarcation line between the concepts of “environmental” and “environmental” consciousness passes, firstly, along the boundary of the level of awareness by a person of the value dimension of their personal role and the consequences of their own actions in interaction with the ecosystem, and, secondly, along the level of understanding by a person of personal responsibility for resource conservation not only in the local dimension of life support, but also in the regional and global scales.

Key words: consciousness, environmental consciousness, ecological consciousness, natural environment, needs, values, knowledge, experience, natural and artificially created resources.